

Δρ. Ιωάννης Ν. Λίλης
εκλ. Λέκτορας Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας
της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Ηρακλείου Κρήτης

Δημιουργία, Προπατορικό Αμάρτημα και Εκκλησία
στο μάθημα
των Θρησκευτικών
(3 σημεία διαθεματικότητας στη σύγχρονη παιδεία)¹

Μέσα στη σύγχρονη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ενός ευρωπαϊκού κράτους, όπως είναι η Ελλάδα, η ανθρωπιστική παιδεία θα πρέπει να κατέχει εξέχουσα θέση, όχι μόνο γιατί θα διδάξει τον πολιτισμό του παρελθόντος, αλλά και γιατί θα γίνει το αλάτι στο σύγχρονο τεχνοκρατικό πολιτισμό, ο οποίος είναι ιδιαίτερα εγωκεντρικός. Στην ανθρωπιστική παιδεία εντάσσεται και το μάθημα των Θρησκευτικών. Μάλιστα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι συνιστά την κορωνίδα της ανθρωπιστικής παιδείας, αφού χαρακτηρίζεται και από μία αξιοζήλευτη πρωτοτυπία : το περιεχόμενο του είναι πάντοτε ζωντανό² παρόλο που τα κείμενα του προέρχονται από έναν άλλο πολιτισμό και μία πολύ μακρινή εποχή.

Τη βάση του μαθήματος των Θρησκευτικών αποτελούν αναμφισβήτητα αφενός η διδασκαλία και τα κείμενα της Αγίας Γραφής, αφετέρου η διδασκαλία και

---

¹ Εισήγηση του συγγραφέα στην Εκπαιδευτική – Θεολογική ημερίδα «*Διδακτικές προσεγγίσεις στα Θρησκευτικά*» που πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη στις 8 και 10 Απριλίου 2008, στις πόλεις Χανιά και Ηράκλειο αντίστοιχα. Δημοσιεύθηκε στο θεολογικό και εκκλησιαστικό περιοδικό «Γρηγόριος ο Παλαμάς» της Ι. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης έτος 91, τεύχος 823, Ιούλιος – Αύγουστος 2008, σελ. 501 – 522.

² Πρβλ. γι' αυτήν την πολύ σημαντική πτυχή, την οποία θα έχουμε την ευκαιρία να την αναπτύξουμε εκτενώς στη συνέχεια της μελέτης μας, Νίκου Α. Ματσούκα, *Προσφορά και προοπτικές της θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Παν. Θεσσαλονίκης*, δημοσιευμένο στο περιοδικό «*Σύναξη*», τεύχος 63 Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1997, σελ. 14. Παντελή Καλαϊτζίδη, *Θεολογία, λόγος περί Θεού και επιστήμη της Θεολογίας στον Αρεοπαγίτη και τον Ακινάτη*, δημοσιευμένο στο προαναφερθέν τεύχος του περιοδικού «*Σύναξη*», σελ. 102.

τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, τόσο των Βυζαντινών (4^{ος} με 15^{ος} αιώνα μ.Χ.) όσο και των μεταγενέστερων με κορυφαίους εκπροσώπους τον αγ. Κοσμά τον Αιτωλό, τον αγ. Νικοδήμο τον Αγιορείτη, τον αγ. Νεκτάριο επίσκοπο Πενταπόλεως, καθώς και πολλούς άλλους. Όλα αυτά τα κείμενα, παρότι τα χωρίζει μία απόσταση χιλιάδων ετών, με πολλές επιμέρους διαφοροποιήσεις, έχουν ένα κοινό σημείο : συνεχίζουν την ανάπτυξη των ίδιων θεμάτων. Για να μιλήσουμε πιο συγκεκριμένα, τα κείμενα μέσα από τις διάφορες ιστορίες που παρουσιάζουν μιλούν για την παρουσία του ασάρκου Λόγου στην Παλαιά και του ενσάρκου Λόγου στην Καινή και στη μετέπειτα Εκκλησία. Έχοντας λοιπόν ως κοινό σημείο αναφοράς τις θεοφάνειες του άσαρκου και ένσαρκου Λόγου, στην Αγία Γραφή και στη μετέπειτα πατερική θεολογία, ομιλεί για τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου.

Το μάθημα των Θρησκευτικών μελετά και διδάσκει την Αγία Γραφή και τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, δηλαδή αναδεικνύει στην επιφάνεια την εμπειρία που περιγράφουν τα βιβλικά και βυζαντινά κείμενα. Το αντικείμενο του είναι τα κείμενα της Αγίας Γραφής και των Πατέρων της Εκκλησίας, τα οποία ερευνά με αυστηρή ιστορικοφιλολογική μέθοδο, προσαρμοσμένη πάντοτε στις παιδαγωγικές και μαθησιακές απαιτήσεις κάθε ηλικίας, και σε καμία περίπτωση ο κόσμος και το σύμπαν. Αντιθέτως ο κόσμος και το σύμπαν είναι το ακριβές αντικείμενο των αστροφυσικών, των βιολόγων και των φυσικών, οι οποίοι ερευνούν το επιστημονικό τους αντικείμενο με το πείραμα, το τηλεσκόπιο και την παρατήρηση στο εργαστήριο – και εδώ υπάρχει απαραιτήτως η προσαρμογή στις μαθησιακές δυνατότητες κάθε ηλικίας. Είναι προφανές πως οι λεγόμενοι θετικοί επιστήμονες δεν ασχολούνται με τα κείμενα ούτε της Αγίας Γραφής, ούτε κάποιου άλλου πολιτισμού, γιατί εκείνοι δεν ερευνούν ιστορικοφιλολογικά κείμενα αλλά τη φύση και τον κόσμο (τα όποια κείμενα στη δική τους επιστήμη έρχονται απλώς να συμπληρώσουν και να στηρίξουν τα πειράματα και τις εργαστηριακές παρατηρήσεις τους και όχι να ερευνηθούν ιστορικοφιλολογικά). Με απλά διευκρινιστικά λόγια η δημιουργία και ο άνθρωπος για τους εκπαιδευτικούς θεολόγους είναι λέξεις και θέματα αποτυπωμένα στα κείμενα τους – τα κείμενα είναι το επιστημονικό τους αντικείμενο – ενώ για τους φυσικούς και τους βιολόγους είναι το ίδιο το αντικείμενο τους. Συνεπώς το μάθημα των Θρησκευτικών για τη διδασκαλία του χρησιμοποιεί τα μαθήματα του σχολικού εγχειριδίου, σύμφωνα με το αναλυτικό του πρόγραμμα, τα οποία έχουν ως βάση τους τα κείμενα της Αγίας Γραφής και των Πατέρων της Εκκλησίας, ενώ η βιολογία, η

φυσική και η χημεία χρησιμοποιούν τα μαθήματα των δικών τους σχολικών εγχειριδίων, τα οποία δεν έχουν ως βάση κείμενα, αλλά το πείραμα, το τηλεσκόπιο, τις μαθηματικές και χημικές αντιδράσεις – τα κείμενα στην περίπτωση των θετικών μαθημάτων έρχονται να αναδείξουν, να διευκρινίσουν, και να στηρίζουν τα μαθηματικά σύμβολα, τα πειράματα και τις χημικές αντιδράσεις.

Το μάθημα των Θρησκευτικών μπορεί να διαλεχθεί μέσα στο σχολείο και μάλιστα στα πλαίσια μιας διαθεματικότητας – η οποία, ως γνωστόν, είναι πλέον και θεσμικά κατοχυρωμένη³ –, μόνο με τα θεωρητικά μαθήματα (Ιστορία, Νεοελληνικά Κείμενα, Ελληνική γλώσσα, Έκθεση, Εισαγωγή στο Δίκαιο, Αγωγή του Πολίτη, Ξένες Γλώσσες) με τα οποία ομιλεί την ίδια γλώσσα, δηλαδή είναι και αυτά θεωρητικά μαθήματα που μελετούν κείμενα και χειρόγραφα. Αντιθέτως δεν μπορεί να διαλεχθεί, τουλάχιστον σε άμεσο επίπεδο, με τα θετικά μαθήματα (Μαθηματικά, Φυσική, Χημεία, Βιολογία) καθώς αυτά έχουν άλλο κώδικα επικοινωνίας, το πείραμα και την έρευνα. Αν τα Θρησκευτικά διαφωνήσουν για το θέμα π.χ. της *Δημιουργίας του κόσμου και του ανθρώπου* με κάποιο άλλο μάθημα μέσα στο σχολείο, αυτό το μάθημα θα είναι σίγουρα μόνο θεωρητικό, καθώς μόνο με αυτό θα έχουν κοινό κώδικα επικοινωνίας : τη μελέτη κειμένων. Δεν είναι νοητό να διαλεχθεί σε σοβαρό (δηλαδή άμεσο) επίπεδο ο θεολόγος με έναν συνάδερφο του καθηγητή φυσικό ή βιολόγο, όχι μόνο γιατί οι φυσικοί και βιολόγοι είναι επιστημονικά αδιάφοροι για το περιεχόμενο και την ιστορία των χειρογράφων της Αγίας Γραφής, αλλά και γιατί ενδιαφέρονται πρωτίστως για το πείραμα, τον κόσμο και τη φύση – τα οποία σε καμία περίπτωση δεν ερευνούν οι σύγχρονοι εκπαιδευτικοί θεολόγοι – και δευτερευόντως για έρευνα κειμένων (και μάλιστα την ιστορικοφιλολογική έρευνα βιβλικών και βυζαντινών κειμένων), καθώς τα κείμενα στις θετικές επιστήμες υπάρχουν, όπως ήδη αναφέραμε, μόνο για να εξηγούν και να στηρίζουν τις μαθηματικές εξισώσεις, τις χημικές αντιδράσεις και τα πειράματα.

Στο παρόν σημείο θα αναπτύξουμε με συντομία τρία κεφάλαια, τα οποία ενδιαφέρουν ιδιαίτερα το μάθημα των Θρησκευτικών και μπορούν κάλλιστα να

---

³ Πρβλ. Όλγα Γριζοπούλου και Πηγή Καζλάρη, *Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου, «Παλαιά Διαθήκη, η Προϊστορία του Χριστιανισμού»* βιβλίο Εκπαιδευτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 13. Σημειωτέον ότι για πρώτη φορά γράφονται εξειδικευμένα βιβλία για τον Καθηγητή στο μάθημα των Θρησκευτικών, και μάλιστα άκρως ποιοτικού επιπέδου. Μέχρι στιγμής το μόνο που είχε γραφτεί ήταν γενικές κατευθύνσεις για τα Θρησκευτικά κάθε τάξης με χρήσιμα στοιχεία, αλλά ελάχιστα, σε συλλογικό τόμο μαζί με τα άλλα μαθήματα (εκτός των φιλολογικών), και με πενιχρά βοηθητικά στοιχεία.

αποτελέσουν αντικείμενο διαλόγου και συζητήσεως με άλλα μαθήματα της σύγχρονης εκπαίδευσης.

α. Η Δημιουργία του κόσμου

Το μάθημα των Θρησκευτικών διδάσκει εκτενώς τη δημιουργία του κόσμου, καθώς αυτό είναι το περιεχόμενο της *Γενέσεως*, του πρώτου βιβλίου της Παλαιάς Διαθήκης.

Ο Θεός, κατά την Παλαιά Διαθήκη, δημιούργησε ολόκληρο τον κόσμο και τον άνθρωπο, ο οποίος είναι το εκλεκτότερο κομμάτι της δημιουργίας. Η μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης από τους Ο΄ παρουσιάζει δύο διηγήσεις για τη δημιουργία του κόσμου, μία από τον Ιερατικό Κώδικα (P), Γεν. 1,1-2,4α, και μία από τη Γιαχβική παράδοση (J) Γεν. 2,4β-25⁴. Για το συγγραφέα του βιβλίου της *Γενέσεως* δύο πράγματα υπάρχουν : ο Θεός από τη μια πλευρά και ολόκληρη η δημιουργία από την άλλη. Σώμα, ψυχή, νους, άγγελοι, άψυχα αντικείμενα, ζώα, φυτά, το σύμπαν, οι πλανήτες, τα πάντα είναι δημιουργήματα του Θεού. Δεν υπάρχει κάτι που να μην το έφτιαξε το δημιουργικό θέλημα του Θεού. Ο άνθρωπος βέβαια πλάστηκε διαφορετικά: με τα χέρια του Θεού και πήρε ζωή με την πνοή Του. Μια χαρακτηριστική ανθρωπομορφική εικόνα που δείχνει όμως τη διαφορά και την υπεροχή του ανθρώπου σε σχέση με την υπόλοιπη δημιουργία, καθώς ο άνθρωπος πλάθεται με την ιδιαίτερη συμμετοχή του Θεού και όχι μόνο με το δημιουργικό Του λόγο, όπως παρατηρούμε στην ποίηση της υπόλοιπης δημιουργίας,⁵ αλλά και

⁴ Το βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης *Γένεσις* παρουσιάζει δύο διηγήσεις για τη Δημιουργία του κόσμου. Η πρώτη – Γεν. 1,1-2,4α – ανήκει Ιερατικό κώδικα (P), και η δεύτερη – Γεν 2, 4β-25 – στη Γιαχβική (J). Να σημειώσουμε στο παρόν σημείο πως γενικότερα είναι τέσσερις οι πηγές, από τις οποίες προήλθε η τελική σύνταξη της *Πεντατεύχου*, δηλαδή των πρώτων πέντε βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης : Γιαχβική ή Γιαχβιστική (J), Ελοχμική ή Ελοχμιστική (E), Δευτερονόμιο (D) και Ιερατική παράδοση ή Ιερατικός κώδικας (P). Όλγα Γριζοπούλου και Πηγή Καζλάρη, *Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου, «Παλαιά Διαθήκη, η Προϊστορία του Χριστιανισμού»* βιβλίο Εκπαιδευτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 116. Δημητρίου Καϊμάκη, *Μετάφραση του έργου Σύντομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη, Επιλογή ενοτήτων από τη Βίβλο της Ιερουσαλήμ*, εκτυπωτική ΕΠΕ «Uniprint Hellas», Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 23 – 24. Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική θεολογία Β΄, (έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη*, Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 168 – 169. Νίκου Ματσούκα, *Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, σημεία νοήματα, αποτυπώματα*, εκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 25.

⁵ Όλγα Γριζοπούλου και Πηγή Καζλάρη, *Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου, «Παλαιά Διαθήκη, η Προϊστορία του Χριστιανισμού»* βιβλίο Εκπαιδευτικού, ΟΕΔΒ, σελ. 99, 116. Δημητρίου Καϊμάκη, *Μετάφραση του*

εξακολουθεί να τονίζει ότι και ο άνθρωπος είναι δημιούργημα του Θεού. Ο άγνωστος σήμερα Εβραίος συγγραφέας του κειμένου της *Γενέσεως*,⁶ ένα κείμενο που έμελλε να τυπωθεί πρώτο στην ιστορία της τυπογραφίας από τον Γουτεμβέργιο⁷ και να γίνει τόσο γνωστό όσο κανένα άλλο στην παγκόσμια φιλολογία, βάζει ολόκληρο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου, να δημιουργείται μέσα σε έξι μέρες⁸ – σε έξι χρονικά διαστήματα· μεγάλα ή μικρά είναι αδιάφορο (για την

έργου *Σύντομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη, Επιλογή ενοτήτων από τη Βίβλο της Ιερουσαλήμ*, εκτυπωτική ΕΠΕ «Uniprint Hellas», Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 22 – 23.

⁶ Τα πέντε πρώτα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης που ονομάζονται *Πεντάτευχος* φέρουν ως συγγραφέα τον Μωϋσή, επειδή αυτός είναι το βασικό πρωταγωνιστικό πρόσωπο των συγκεκριμένων βιβλίων, όμως η επιστημονική έρευνα γνωρίζει πως είναι αδύνατον να βρεθούν οι συγγραφείς των εν λόγω βιβλικών κειμένων. Ένα μόνιμο φιλολογικό πρόβλημα στην έρευνα παρόμοιων κειμένων παγκόσμιας σημασίας που προέρχονται από πολύ μακριά, όπως π.χ. με τα κείμενα του Ομήρου, των μεγάλων τραγικών του κλασικού μας πολιτισμού. Βλ. Δημητρίου Καϊμάκη, *Μετάφραση του έργου Σύντομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη, Επιλογή ενοτήτων από τη Βίβλο της Ιερουσαλήμ*, εκτυπωτική ΕΠΕ «Uniprint Hellas», Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 20 – 21 : «Η σύνθεση αυτής της μεγάλης συλλογής (εννοείται των πέντε πρώτων βιβλίων) αποδιδόταν από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια στον Μωϋσή. Στην Καινή Διαθήκη έχουμε παραπομπές που φανερώνουν ότι ο Χριστός και οι Απόστολοι ακολουθούσαν αυτή τη γνώμη. Ιωάν. 1,45. 5,45-47, Ρωμ. 10,5. Οι πιο παλιές όμως παραδόσεις δεν αναφέρουν πουθενά το Μωϋσή ως το συγγραφέα ολόκληρης της Πεντατεύχου. Όταν η ίδια η Πεντάτευχος πολύ σπάνια λέγει, ότι "Ο Μωϋσής έγραψε" προσαρμόζει αυτή τη φράση σ' ένα ιδιαίτερο χωρίο». Πρβλ. Νίκου Ματσούκα, *Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, σημεία νοήματα, αποτυπώματα*, εκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 25.

⁷ Ο Ιωάννης Γουτεμβέργιος τον 15^ο αιώνα τύπωσε την Vulgata (κοινή ή λαϊκή), δηλαδή τη μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης κατευθείαν από το πρωτότυπο, που έγινε από τον Ιερόνυμο τον 4^ο αιώνα μ.Χ. Η μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης από το κείμενο των Ο' ονομάζεται Vetus Latina και ήταν το κείμενο που χρησιμοποιούσε η λατινική εκκλησία πριν την Vulgata. Βλ. Σταύρου Καλαντζάκη, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη, (Α' Γενική Εισαγωγή)*, εκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 168 και 130. Ο σημερινός χωρισμός των κεφαλαίων του παλαιοδιαθηκικού κειμένου έγινε για πρώτη φορά το 1206 στο κείμενο της Vulgata από τον αρχιεπίσκοπο Καντουαρίας Στέφανο Langton και των στίχων το 1555 στο Παρίσι, από τον τυπογράφο Ροβέρτο Στέφανο (Robert Stephanus). Βλ. Σταύρου Καλαντζάκη, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη, (Α' Γενική Εισαγωγή)*, Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 127 – 128. πρβλ. για τη διαίρεση των κεφαλαίων και των στίχων στην Καινή Διαθήκη Ιωάννου Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, εκδ. Π. Πουρναράς Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 36.

⁸ Βλ. Όλγα Γριζοπούλου και Πηγή Καζλάρη, *Παλαιά Διαθήκη, Η Προϊστορία του Χριστιανισμού*, Θρησκευτικά Α' Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, σελ. 130.

επιστήμη της θεολογίας).⁹ Ο συγγραφέας ενώ χρησιμοποιεί τις επιστημονικές γνώσεις του τόπου του, καθώς και γειτονικών λαών της εποχής εκείνης, τεχνηέντως παρουσιάζει τον ήλιο απλώς ως ένα δημιούργημα, ως μία μεγάλη λάμπα, και όχι ως τον Θεό Ήλιο όπως συνήθιζαν πολλοί γειτονικοί, των Εβραίων, λαοί.¹⁰ Τοποθετεί τη δημιουργία του ήλιου την τέταρτη μέρα και όχι την πρώτη, ακριβώς για να δείξει πως ο ήλιος είναι απλώς ένα δημιούργημα του Θεού όπως τα υπόλοιπα. Επομένως ο κυρίαρχος Θεός στο κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης, σύμφωνα και με τη συνδρομή της κατοπινής βυζαντινής θεολογίας, είναι ο άσαρκος Λόγος που ενδημεί στους πατριάρχες και τους προφήτες και των μετέπειτα 48 βιβλίων της Π.Δ. και φανερώνεται πλήρως στην ενανθρώπιση, η οποία είναι βέβαια και η τέλεια θεοφάνεια (γνωρίσαμε το Θεό όσο καλύτερα γινόταν προσέλαβε ολόκληρη την ανθρώπινη φύση)¹¹. Ο Θεός της Παλαιάς διαθήκης – που αποκαλείται *Γιαχβέ* και *Ελλοχίμ* στο πρωτότυπο εβραϊκό κείμενο – δεν είναι πλέον ο Ήλιος (όπως υποστήριζαν πολλοί λαοί της εποχής εκείνης), ούτε βέβαια ο Πατήρ, όπως τονίζουν οι Προτεστάντες, αλλά ο Υιός, το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος – για τους Πατέρες της Εκκλησίας ο Πατήρ πουθενά δεν φαίνεται· μόνο ο Υιός φαίνεται στην Παλαιά Διαθήκη, ως άσαρκος Λόγος, επειδή το δικό του έργο στη δημιουργία είναι να φανερώνει την Αγία Τριάδα στην ιστορία¹². Το βιβλίο της *Γενέσεως* δείχνει καθαρά πως ο κόσμος είναι δημιουργημένος από το Θεό, έχει όρια και είναι σχετικός. Αντιθέτως μόνο ο Θεός είναι αδημιούργητος, *άοριστος*, όπως λέγει ο Ιωάννης

⁹ Ο Νίκος Ματσούκας υποστηρίζει πως το χρονικό διάστημα της ημέρας θα μπορούσε να είναι είτε ένα δευτερόλεπτο είτε δισεκατομμύρια χρόνια Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και συμβολική θεολογία Β'*, σελ. 169 – 170 και 378 – 379. Πολύ χαρακτηριστική η παραπομπή 142 στη σελίδα 169, όπου παρατίθεται χωρίο του Μ. Βασιλείου (Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* PG 29,52A) που φαίνεται καθαρά πως η *ημέρα* έχει καθαρά συμβολικό χαρακτήρα. Πρβλ. επίσης Νίκου Ματσούκα, *Παλαιάς και Καινῆς Διαθήκης, σημεία, νοήματα, αποτυπώματα*, σελ. 25.

¹⁰ Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, σελ. 170 και κυρίως παραπομπή 143, όπου υπάρχει παραπομπή από το κλασικό έργο του Μ. Βασιλείου *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* για το θέμα της τοποθέτησης του ήλιου κατά την τέταρτη ημέρα της δημιουργίας, από τον Εβραίο συγγραφέα (Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* PG 29,120C).

¹¹ Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, σελ. 74 – 77.

¹² Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, σελ. 67 – 79. Σταύρου Καλαντζάκη, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη, (Α' Γενική Εισαγωγή)*, Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 55 – 56.

Δαμασκηνός,¹³ δηλαδή δεν έχει όρια, καθώς είναι αδημιούργητος και απόλυτος. Αυτήν τη βασική αλήθεια θα ντύσει η μετέπειτα Βυζαντινή Θεολογία, λέγοντας πως ο Θεός είναι *ἄκτιστος* ή *ἀγέννητος*, κατά τον Πλατωνικό όρο, και ο κόσμος *κτιστός* ή *γενητός*.

Για να διατυπώσει βέβαια αυτήν την αλήθεια η Παλαιά Διαθήκη, χρησιμοποιεί τις επιστημονικές γνώσεις της εποχής εκείνης, απλώς ως βοήθημα, για να δείξει όμως ευκρινώς πως ο δημιουργημένος από το Θεό άνθρωπος έχει όρια και είναι σχετικός. Αν γραφόταν σήμερα το κείμενο της *Γενέσεως* θα χρησιμοποιούσε οπωσδήποτε επιστημονικές γνώσεις από τον σημερινό κόσμο. Όμως πρέπει να προσέξουμε ότι οι επιστημονικές γνώσεις και σε εκείνη την εποχή και στη σημερινή, είναι απλώς το βοήθημα για να εκφράσει ο βιβλικός συγγραφέας την κεντρική αλήθεια που θέλει να αναδείξει. Και η αλήθεια αυτή εστιάζεται στο γεγονός πως ο άνθρωπος είναι δημιούργημα του Θεού, ο Θεός Δημιουργός κρατάει τα πάντα στα χέρια του, ο δημιουργημένος άνθρωπος έχει όρια και χρειάζεται στη ζωή του την άσκηση και το μέτρο για να προοδεύσει, να τελειωθεί και να θεωθεί.¹⁴

¹³ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* (από εδώ και στο εξής *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*) *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, εκδ. B. Kotter, Walter – De Gruyter 1973, t. II (Patristische Texte und Studien 12) 17³⁶⁻³⁸, σελ. 46 : « Ἀόριστον γὰρ ἐστὶ φύσει μόνον τὸ ἄκτιστον· πᾶν γὰρ κτίσμα ὑπὸ τοῦ κτίσαντος αὐτὸ Θεοῦ ὀρίζεται».

¹⁴ Το καινούριο βιβλίο των Θρησκευτικών της Α΄ Γυμνασίου αναφέρει στη σελίδα 128 πως η Παλαιά Διαθήκη ενδιαφέρεται να απαντήσει στο *ποιος* δημιούργησε τον κόσμο, ενώ η σύγχρονη επιστήμη της Βιολογίας ή της Χημείας καθώς και άλλες παρεμφερείς, ενδιαφέρονται για το *πώς* έγινε ο κόσμος, και συνεπώς δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα σύγχυσης και διαφωνίας μεταξύ τους. Βλ. Όλγα Γριζοπούλου και Πηγή Καζλάρη, *Παλαιά Διαθήκη. Η προϊστορία του Χριστιανισμού*, Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, σελ. 128. Η παραπάνω διατύπωση πλαισιώνεται από τις δύο συναδέρφους πολύ σωστά και προσεκτικά (είναι πολύ καίριες π.χ. οι παρατηρήσεις τους πως οι βιβλικοί συγγραφείς χρησιμοποιούν σύμβολα και εικόνες για να διατυπώσουν τις αλήθειες τους, καθώς και ότι τα βιβλικά κείμενα απαντούν και για ποιον λόγο ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο που διατυπώνονται στη σελίδα 128). Αυτή ήταν η γνώμη και του αιμνήστου Καθηγητή Νίκου Ματσούκα, ο οποίος παραπέμπει σε δύο πολύ καίρια χωρία του Μ. Βασιλείου που δείχνουν ότι δεν ελαττώνεται καθόλου η πίστη μας, αν ανακαλύψουμε τον τρόπο με τον οποίο έγινε ο κόσμος, αντιθέτως ενισχύεται (Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* PG 29, 25A) καθώς και ότι η Αγία Γραφή αποσιώπησε πολλά στοιχεία για να γυμνάσουμε εμείς τὸν ἡμέτερον νοῦν (Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* PG 29, 33B) Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄*, σελ. 167 – 174· *Θεολογική θεώρηση των σκοπών του θρησκευτικού μαθήματος*, (εισήγηση στο Α΄ Συνέδριο Θεολόγων Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 16 –

Η παραπάνω περιγραφή της βιβλικής δημιουργίας του κόσμου που αποτελεί και βασικό κομμάτι των Θρησκευτικών, μπορεί κατά τη γνώμη μου να αποτελέσει κεντρικότατο σημείο διαλόγου και γόνιμης αντιπαράθεσης με τα φιλολογικά μαθήματα που είναι θεωρητικά μαθήματα, και κυρίως με τα Αρχαία και τη Φιλοσοφία, καθώς εκεί η έννοια της *Δημιουργίας* είναι παντελώς άγνωστη. Για τους

---

18 Μαΐου 1981) δημοσιευμένο στο *Μυστήριον ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων, και ἄλλα μελετήματα*, Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 123. Πρβλ. επίσης τα έργα του ίδιου συγγραφέα *Οι δύο «δημιουργίες» στο έργο του Γρηγορίου Νύσσης*, δημοσιευμένο στο *Μυστήριον ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων, και ἄλλα μελετήματα*, Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 186 – 188. *Ιστορία της Φιλοσοφίας (Με σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία)*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 267 – 270. Βέβαια ο Ματσούκας σπεύδει να διευκρινίσει πως : «Ο Μ. Βασίλειος και ο Γρηγόριος Νύσσης, στηριζόμενοι σε σύγχρονες τους επιστημονικές απόψεις, ακόμη και σε δικές τους θεωρίες, μας λένε όχι μόνο “ποιος” έκανε τον κόσμο (αλήθεια θεόπνευστη), αλλά και “πως” έγινε ο κόσμος (αλήθεια επιστημονική). Έτσι προεκτείνουν τη διήγηση της Γενέσεως». Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Θεολογική θεώρηση των σκοπών του θρησκευτικού μαθήματος*, σελ. 111 (παραπομπή 5). Με άλλα λόγια στο σημείο αυτό ο Ματσούκας σημειώνει πως οι θεολόγοι Πατέρες της Εκκλησίας ασχολούνται όχι μόνο με το «ποιος» αλλά και με το «πως» της δημιουργίας. Η φράση του αυτή δεν έρχεται σε καμία περίπτωση σε αντίθεση με την προηγούμενη, γιατί η χρησιμοποίηση του «πως» της δημιουργίας από τους Βυζαντινούς συγγραφείς, που αναφέρει τη δεύτερη φορά ο Ν. Ματσούκας, γίνεται εντελώς βοηθητικά στην προσπάθεια τους να αναδείξουν το «ποιος» της δημιουργίας και σε καμία περίπτωση να ασχοληθούν επιστημονικά με το «πως» έγινε ο κόσμος. Αυτός άλλωστε είναι ο λόγος για τον οποίο δεν μας έχουν παραδώσει επιστημονικά πορίσματα της εποχής τους (πειράματα, μαθηματικές εξισώσεις και αναλύσεις εργαστηρίων) σχετικά με το «πως» έγινε ο κόσμος, παρότι πολλοί Πατέρες της Εκκλησίας είχαν σπουδάσει τις θετικές επιστήμες της εποχής τους, αλλά διατυπώνουν απλώς κάποιες σκέψεις ως προέκταση των θεόπνευστων λεγομένων τους – δεν πρέπει να ξεχνούμε άλλωστε ότι η *Εξαήμερος* του Μ. Βασιλείου είναι ένα σύνολο εννέα κηρυγμάτων που εκφώνησε ο ιεράρχης την περίοδο της Μ. Τεσσαρακοστής το 370 μ.Χ. και όχι επιστημονικό έργο.

Σύμφωνα με τα παραπάνω γίνεται προφανές πως όταν η θεολογία ασχολείται με το «ποιος» της δημιουργίας χρησιμοποιώντας κάποιες φορές βοηθητικά το «πως» για να διευκρινίσει τα λεγόμενα της δεν κάνει τίποτα άλλο από το να προβάλλει δύο καίριες θέσεις της : α) ότι μόνο δυο πράγματα υπάρχουν : ο Τριαδικός Θεός – Δημιουργός από τη μια πλευρά και ολόκληρη η δημιουργία από την άλλη και β) ότι η φύση του ανθρώπου, όπως και ολόκληρης της Δημιουργίας, έχει αρχή και όρια, είναι πεπερασμένη και γι’ αυτό χρειάζεται τη συνεχή ζωοποίηση από τον χορηγό της Ζωής, τον Τριαδικό Θεό, για να παίρνει το *είναι* και το *εὔ είναι*, δηλαδή τη ζωή (το *είναι*), την πρόοδο, την τελείωση και τη θέωση (το *εὔ είναι*). Πρβλ. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Ἰωάννου μοναχοῦ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ κατά Μανιχαίων*, (από εδώ και εξής *Κατά Μανιχαίων διάλογος*) *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, εκδ. B. Kotter, Walter – De Gruyter 1981, t. IV (Patristische Texte und Studien 22) 35²⁻¹³ σελ. 372.

αρχαίους Έλληνες όλα υπάρχουν από πάντοτε και δεν τα δημιούργησε κανείς. Απλούστατα τα αισθητά, όπως το σώμα και η ύλη, αλλάζουν μορφή, ενώ τα νοητά, όπως η ψυχή και το θείο, παραμένουν πάντοτε αναλλοίωτα, και παίρνουν τη μορφή και το κάλλος από τα νοητά.

Επομένως ο Πλάτων, που περιγράφει τα παραπάνω στο έργο του *Τίμαιος*, αρνείται κάθε έννοια Δημιουργίας, γιατί και όταν ακόμα χρησιμοποιεί τη λέξη *Δημιουργός* για το Θεό, τη χρησιμοποιεί με την έννοια του αρχιτέκτονα και του διαμορφωτή του κόσμου.¹⁵ Η Παλαιά Διαθήκη δέχεται αρχή και δημιουργία για τον κόσμο, ενώ η αρχαία ελληνική φιλοσοφία δεν δέχεται ούτε αρχή ούτε δημιουργία, γιατί εκεί όλα υπάρχουν από πάντοτε. Η Παλαιά Διαθήκη βλέπει τα πάντα σε μία συνεχή κίνηση και εξέλιξη καθώς όλα τα δημιουργήματα είναι τρεπτά, και συνεχώς αλλοιώνονται, ενώ μόνο ο Τριαδικός Θεός είναι άτρεπτος και αναλλοίωτος. Η φιλοσοφία είναι αρνητική στην εξέλιξη καθώς όλα είναι αρχέτυπα από τον κόσμο των Ιδεών. Έχουν προκαθορισμένη φορά και πεπρωμένο και ο σκοπός είναι ένας : να ξαναγυρίσουν στη φωτεινή πατρίδα. Αυτό το σημείο μπορεί να γίνει αντικείμενο διαλόγου και γόνιμης διαφωνίας μεταξύ Θρησκευτικών και φιλολογικών μαθημάτων, στον οποίο η θεολογία όχι μόνο θα δώσει τα φώτα της, αλλά ίσως να βγει και υπέρτερη των άλλων ειδικοτήτων, καθώς θα αναδείξει τη βασική αρχή πως ο κόσμος είναι δημιούργημα του Τριαδικού Θεού, έχει σχετικότητα καθώς απόλυτος είναι μόνο ο Τριαδικός Θεός, όρια και μέτρο.

Βέβαια είναι γεγονός ότι ο Μ. Βασίλειος στην προσπάθεια του να ερμηνεύσει τη δημιουργία του κόσμου, όπως υπάρχει στη Βίβλο, στο έργο του *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* αναφέρθηκε στην εξελικτική πορεία ολόκληρου του σύμπαντος καθώς υποστήριξε πως πρώτα δημιουργήθηκε ολόκληρο το σύμπαν και κατόπιν εμφανίστηκαν εξελικτικά όλα τα δημιουργήματα.¹⁶ Ο Γρηγόριος Νύσσης προέκτεινε τολμηρά αυτήν την άποψη και στη δημιουργία του ανθρώπου, υπογραμμίζοντας πως και ο άνθρωπος υπήρχε σε εκείνη την σπερματική καταβολή. Συγκεκριμένα ήταν είναι ο «καθόλου ἄνθρωπος» όπως τον ονομάζει ο Νύσσης, και εξελίχθηκε αργότερα σε Αδάμ, Εύα και

¹⁵ Νίκου Ματσούκα, *Ιστορία της φιλοσοφίας (με σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία)* Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 161 – 163, 264.

¹⁶ Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* PG 29, 149C : «Ἐκάστου γένους τὰς ἀπαρχὰς νῦν, οἰονεὶ σπέρματα τινα τῆς φύσεως προβληθῆναι κελεύει· τὸ δε πλῆθος αὐτῶ ἐν τῇ μετὰ ταῦτα διαδοχῇ ταμιεύεται, ὅταν αὐξάνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι δέη».

όλους τους μετέπειτα ανθρώπους.¹⁷ Όμως και οι δύο προαναφερθέντες Καππαδόκες δεν μας παρέδωσαν εργαστηριακές αναλύσεις και πειράματα των απόψεων τους, αλλά κείμενα σε χειρόγραφα – μην ξεχνούμε ότι η *Ἐξαήμερος* του Μ. Βασιλείου είναι ένα σύνολο εννέα κηρυγμάτων. Χρησιμοποίησαν το *πώς* της δημιουργίας και τις επιστημονικές γνώσεις της εποχής τους, μόνο βοηθητικά για να στηρίξουν τα λεγόμενα τους για τη δημιουργία του σύμπαντος και την σχετικότητα του, και όχι για να κάνουν επιστήμη, και αυτός είναι ο λόγος που δεν μας παρέδωσαν κάποιο πείραμα ή μία εργαστηριακή έρευνα, παρότι είχαν σπουδάσει την ιατρική και τη φυσική της εποχής εκείνης. Όμως ακόμα και στην περίπτωση που θα μας είχαν παραδώσει επιστημονικά πειράματα, θα ήταν τα επιστημονικά πορίσματα μιας πολύ μακρινής εποχής, που ενδεχομένως σήμερα θα ήταν κατά πάντα ξεπερασμένα, πέρα από το γεγονός ότι δεν θα μπορούσε να τα χρησιμοποιήσει η ακαδημαϊκή θεολογία με τη σημερινή της μορφή, καθώς στα σύγχρονα πανεπιστήμια η θεολογία είναι θεωρητική ανθρωπιστική επιστήμη.

Συνεπώς μπορούμε να υποστηρίξουμε απλώς ότι η σημερινή επιστήμη, η οποία δέχεται πως το σύμπαν έχει μία αρχή και συνεχώς εξελίσσεται, έχει δικαιώσει την Αγία Γραφή και όχι την ελληνική φιλοσοφία, που αρνείται μετά βδελυγμίας τη δημιουργία του κόσμου, ή ακόμα πως και η επιστήμη δέχεται την εξέλιξη του κόσμου, όπως και η θεολογία που διδάσκει κτιστότητα, τρεπτότητα και συνεχή αλλοίωση στο σύμπαν. Δεν μπορούμε όμως, ως θεολόγοι, να πούμε τίποτα περισσότερο με τους βιολόγους και τους φυσικούς, καθώς εμείς δεν έχουμε πειράματα και εργαστηριακές αναλύσεις από τον Μ. Βασίλειο ή τον Γρηγόριο Νύσσης, παρά μόνο κείμενα σε χειρόγραφα, και γι' αυτό είναι πολύ δύσκολο να συνεργαστούν οι θεολόγοι με τους βιολόγους, σε μια διαθεματικότητα, ενώ είναι πολύ εύκολο με τους φιλολόγους.

Ίσως αρκούν μερικά ακόμα παραδείγματα από τη βυζαντινή γραμματεία για να στηρίξουμε την παραπάνω άποψη μας. Ο Ιωάννης Δαμασκηνός τον 8^ο μ. Χ. στο έργο του *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* καθώς κάνει λόγο «*Περὶ κτίσεως ὀρατῆς*» σημειώνει πως με το πρόσταγμα του Δημιουργού έχουν γίνει τέσσερα πράγματα : η γη, το νερό, ο αέρας και η φωτιά. Από αυτά προήλθε ολόκληρη η δημιουργία με μια διάκριση. Το χαρακτηριστικό είναι ότι αυτά ήταν τα τέσσερα

¹⁷ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου* PG 44, 185B – D

«ριζώματα» του Εμπεδοκλή,¹⁸ που καθορίζονται από δυνάμεις τη «φιλότητα» και το «νεῖκος», της προσωκρατικής φιλοσοφίας, τα οποία κατά τον Ι. Δαμασκηνό είναι δημιουργήματα του Τριαδικού Θεού. Μάλιστα τα δημιουργήματα τα χωρίζει σε δυο κατηγορίες : α) αυτά που έγιναν από την ύλη, που δεν προϋπήρχε, αλλά υπάρχει από κάποιο σημείο και μετά, σε αντίθεση με τους αρχαίους Έλληνες που υποστήριζαν πως όλα υπάρχουν από πάντα, και β) σε αυτά που έγιναν κατευθείαν από το Θεό, όπως τα ζώα, τα φυτά και τα σπέρματα.¹⁹ Ο Δαμασκηνός σεβόμενος την επιστημονική γνώση της εποχής του, που δεν είχε βρει μέχρι τότε τον τρόπο με τον οποίο έγιναν τα ζώα τα φυτά και τα σπέρματα, υποστηρίζει πως αυτά δημιουργήθηκαν κατευθείαν από το Δημιουργό, ενώ για τα υπόλοιπα, για τα οποία είχε αποφανθεί η επιστήμη της εποχής και υποστήριζε πως προήλθαν από τα τέσσερα ριζώματα του Εμπεδοκλή, τονίζει πως αυτά τα τέσσερα ριζώματα έγιναν τῷ τοῦ δημιουργοῦ προστάγματι (=με το πρόσταγμα του Δημιουργού). Σε κάτι ανάλογο προβαίνει και ο Μ. Βασιλείος, ο οποίος στο έργο του *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* θέλοντας να μιλήσει για τη δημιουργία των οργανισμῶν που παράγονται χωρίς αυγά, διατυπώνει την άποψη πως προέρχονται κατευθείαν από την ίδια τη γη, και όχι από το Θεό,²⁰

¹⁸ H. Diels, Ἐμπεδοκλῆς I B 6' B17.

¹⁹ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 19¹⁻⁷, σελ. 50 : « Αὐτός ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν Τριάδι καὶ ἐν μονάδι δοξολογούμενος ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν τὰ σύμπαντα, τὰ μὲν οὐκ ἐκ προϋποκειμένης ὕλης οἶον οὐρανόν, γῆν, ἀέρα, πῦρ, ὕδωρ, τὰ δε ἐκ τούτων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγονότων, οἶον ζῶα, φυτά, σπέρματα· ταῦτα γὰρ γῆς καὶ ὕδατος, ἀέρος τε καὶ πυρός τῷ τοῦ δημιουργοῦ προστάγματι γεγόνασιν».

²⁰ Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* PG 29, 189CD – 192A : «Τοῦτο ἐναπόμεινε τῇ γῇ πρόσταγμα καὶ οὐ παύεται ἐξυπηρετουμένη τῷ κτίσαντι. Τὰ μὲν γὰρ ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν προϋπαρχόντων παράγεται· τὰ δὲ ἔτι καὶ νῦν ἐξ αὐτῆς τῆς γῆς ζωογονούμενα δαίνονται. Οὐ γὰρ μόνον τέττιγας ἐν ἐπομβρίαις ἀνίσχιν, οὐδὲ ἄλλα μύρια γένη τῶν ἐμφορομένων τῷ ἀέρι πτηνῶν, ὧν ἀκατανόμαστὰ ἐστὶ τὰ πλείστα διὰ λεπτότητα, ἀλλ' ἤδη καὶ μῦς καὶ βατράχους ἐξ' αὐτῆς ἀναδίδωσιν· ὅπου γε περὶ Θήβας τὰς Αἰγυπτίας, ἐπειδὴν ὕση λάβρος ἐν καύμασιν, εὐθύς ἀρουραίων μυῶν ἢ χώρα καταπληροῦται. Τὰς δὲ ἐγγέλεις οὐδὲ ἄλλως ὀρώμεν ἢ ἐκ τῆς ἰλύος συνισταμένης· ὧν οὔτε ὦν οὔτε τις ἄλλος τρόπος τὴν διαδοχὴν συνίστησιν, ἀλλ' ἐκ τῆς γῆς ἐστὶν αὐτοῖς ἡ γένεσις». Πρβλ. Νίκου Μαρτσούκα, *Ἱστορία της Βυζαντινῆς φιλοσοφίας, με παράρτημα το σχολαστικισμό του Δυτικού Μεσαίωνα*, εκδ. Βάνιας Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 204 και εξής.

κάτι που θα ήταν και η πολύ εύκολη λύση. Με τις γνώσεις φυσικής που διέθετε προτείνει μία σκέψη για ένα θέμα που η επιστήμη της εποχής εκείνης δεν είχε αποφανθεί, στην προσπάθεια του να μιλήσει για τη δημιουργία του κόσμου. Χρησιμοποιεί δευτερευόντως, ως βοήθημα, τις επιστημονικές απόψεις της εποχής, στην προσπάθεια του να δείξει πως τα πάντα δημιουργήθηκαν τον άκτιστο Θεό. Γι' αυτό και οι παραπάνω απόψεις των Μ. Βασιλείου και Ιωάννου Δαμασκηνού δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να αποτελέσουν βήμα σύγχρονης διαθεματικότητας, θρησκευτικών και θετικών μαθημάτων, φυσικής, χημείας ή βιολογίας, καθώς είναι δύο απλές γνώμες, χωρίς επιστημονική τεκμηρίωση, μιας πολύ μακρινής εποχής.

Επιπλέον, ο Ιωάννης Δαμασκηνός στο ίδιο έργο του έχει αφιερώσει ειδικό κεφάλαιο με τον τίτλο *«Περὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς»* για να μιλήσει για τη δημιουργία του κόσμου. Στο εν λόγω κεφάλαιο καθώς αναφέρει πως η γη είναι ένα από τα τέσσερα στοιχεία : ξηρό και ψυχρό, βαρύ και ακίνητο, που έχουν δημιουργηθεί *ἐκ τοῦ μὴ ὄντος*, σημειώνει πως *τη βάση και την ἔδρα της γης* κανείς δεν μπορεί να τη βρει. Κάποιοι υποστηρίζουν πως θεμελιώθηκε πάνω στα νερά, όπως ο Δαβίδ, και κάποιοι πάνω στον αέρα. Πάντως, συνεχίζει ο Δαμασκηνός, όπου και στηρίζεται η γη εμείς δεν θα πρέπει να χάνουμε την ευλαβική αλήθεια πως όλα συγκρατούνται και συνέχονται με τη δύναμη του Κτίστη. Μας τονίζει ο Ιωάννης Δαμασκηνός πως η βάση της γης είναι θέμα εξερευνήσεως από τους ανθρώπους, όχι θέμα θεοπνευστίας. Άλλωστε, ο ίδιος ο Δαμασκηνός σημειώνει πως η έκφραση *ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν*,²¹ φανερώνει απλώς ότι το νερό βρέχει τη γη από παντού και δεν είναι επιστημονικό πόρισμα για τη βάση της γης.²² Όμως και ο

²¹ Ψαλμούς 23,2

²² Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 24¹⁻¹⁵, σελ. 67 : «Ἡ γῆ ἐν τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐστὶ ξηρὸν τε καὶ ψυχρὸν καὶ βαρὺ καὶ ἀκίνητον, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τῆ πρώτῃ ἡμέρᾳ παρηγμένον. «Ἐν ἀρχῇ» γὰρ, φησὶν, «ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Ἦς τὴν ἔδραν καὶ τὴν βάσιν οὐδεὶς ἀνθρώπων εἰπεῖν δεδύνηται· οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ ὑδάτων φασὶν ἠδράσθαι καὶ πετῆχθαι αὐτήν, ὡς φησὶν ὁ θεῖος Δαβὶδ. «Τῷ στερεώσαντι τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων», οἱ δὲ ἐπὶ τοῦ ἀέρος. Ἄλλος δὲ φησὶν «Ὁ ἐδράσας τὴν γῆν ἐπ' οὐδενός». Καὶ πάλιν ὁ θεηγόρος Δαβὶδ ὡς ἐκ προσώπου τοῦ δημιουργοῦ. «Ἐγὼ», φησὶν, «ἐστερέωσα τοὺς στύλους αὐτῆς», τὴν συνεκτικὴν αὐτῆς δύναμιν στύλους ὀνομάσας. Τὸ δὲ «ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν» δηλοῖ τὸ πανταχόθεν περικεχύσθαι τῆ γῆ τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν. Κἂν οὖν ἐφ' ἑαυτῆς, κἂν ἐπὶ ἀέρος, κἂν

Ιωάννης Δαμασκηνός, και όταν ακόμα παρουσιάζει γνώμες τις εποχής του, δεν παρουσιάζει επιστημονικά πορίσματα και αναλύσεις, αλλά θεωρητικά επιστημονικές γνώμες της εποχής του, ως αφορμή και βοήθημα, για να μας πει πως τα πάντα δημιουργήθηκαν *ἐκ τοῦ μὴ ὄντος* με το πρόσταγμα του Δημιουργού.

Είναι προφανές ότι στο σύγχρονο σχολείο μπορεί κάλλιστα να γίνει διάλογος μεταξύ Θρησκευτικών με τα φιλολογικά, θεωρητικά μαθήματα, καθώς έχουν κοινή γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ τους, και δεν μπορεί να γίνει διάλογος των εν λόγω μαθημάτων, τουλάχιστον σε άμεσο επίπεδο, με τη βιολογία και τη φυσική, καθώς στους θεολόγους η δημιουργία και εξέλιξη του κόσμου και στους φιλόλογους η μη δημιουργία του, είναι κείμενο γραμμένο σε χειρόγραφο (το χειρόγραφο ενδιαφέρει του θεολόγους και όχι η εξέλιξη και η δημιουργία), ενώ στους Βιολόγους είναι καταγεγραμμένο στα πειράματα των εργαστηρίων. Γι' αυτό και μεταξύ τους ο διάλογος είναι ατελέσφορος.

β. Το Προπατορικό Αμάρτημα

Αναμφισβήτητα και το προπατορικό αμάρτημα είναι ένα από τα βασικά μαθήματα των θρησκευτικών που θα μπορούσε κάλλιστα να τεθεί στο πλαίσιο της διαθεματικότητας. Σύμφωνα με τη διήγηση οι πρωτόπλαστοι στον κήπο μπορούσαν να δοκιμάσουν από όλους τους καρπούς, εκτός από το δέντρο της *γνώσεως του καλού και του κακού*.²³ Τον 8^ο μ.Χ. αιώνα ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός στην προσπάθεια του να ερμηνεύσει το εν λόγω κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης, σημείωσε ότι το δέντρο της *γνώσεως του καλού και του κακού* συμβολίζει την γνώση της ανθρώπινης φύση μας.²⁴ Αυτή η γνώση όμως είναι καλή για τους τέλειους, αλλά κακή για τους ατελέστερους,²⁵ όπως ακριβώς η πολύ καλή και θρεπτική στέρεη τροφή είναι κακή

ἐπὶ ὑδάτων, κἄν ἐπ' οὐδενός δῶμεν ἠδράσθαι αὐτήν, χρή μὴ ἀφίστασθαι τῆς εὐσεβοῦς ἐννοίας, ἀλλὰ πάντα ὁμοῦ συγκρατεῖσθαι, ὁμολογεῖν καὶ συνέχεσθαι τῇ δυνάμει τοῦ κτίσαντος».

²³ Γεν. 2,16 – 17.

²⁴ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβής*, 25¹⁴⁻¹⁵, σελ. 71 : « Ἐν μέσω τούτου ξύλον ζωῆς ὁ Θεὸς ἐφύτευσεν καὶ ξύλον τῆς γνώσεως».

²⁵ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβής*, 25¹⁷⁻¹⁹, σελ. 72 : « ...ή ὅτι δύνανται εἰδίδου γνῶστικὴν τοῖς μεταλαμβάνουσι τῆς οἰκείας φύσεως, ὅπερ καλὸν μὲν τοῖς τελείοις, κακὸν δὲ τοῖς ἀτελεστέροις».

για τους άρρωστους ή τα βρέφη που έχουν ανάγκη από γάλα.²⁶ Αν ο Αδάμ και η Εύα δοκίμαζαν εκείνη τη στιγμή, που ήταν ακόμα ατελείς, τον καρπό της γνώσεως του καλού και του κακού (κάτι που τελικά έγινε δυστυχώς), θα γνώριζαν την ανθρώπινη φύση τους, η οποία ακόμα ήταν κακή. Λόγω της ύλης, η οποία είναι δυσκίνητη και τρέπεται δύσκολα και αργά, θα αποκτούσαν την τελειότητα σιγά – σιγά μέσα από πρόοδο και εξέλιξη και όχι αυτόματα, όπως συνέβηκε με τους αγγέλους. Τότε, όταν θα είχαν αποκτήσει την τελειότητα, θα μπορούσαν να δοκιμάσουν τον καρπό και να γνωρίσουν την ανθρώπινη φύση τους, η οποία θα είχε γίνει καλή, αφού η ανθρώπινη φύση, εφόσον μένει δεμένη με τον χορηγό της Ζωής, που είναι ο Θεός, σιγά – σιγά εξελίσσεται, θεραπεύεται και τελειώνεται. Ό, τι ισχύει για την τελειότητα και τη θέωση, ακριβώς το ίδιο ισχύει για την πτώση και την καταστροφή. Όπως μία μέρα θα ερχόταν η τελειότητα, με τον ίδιο τρόπο θα έκαναν την εμφάνιση τους μία μέρα η πτώση και η καταστροφή. Οι πρωτόπλαστοι «θα» έβλεπαν μία μέρα τα αποτελέσματα της απομακρύνσεως τους από την πηγή της Ζωής. Δεν ήταν δυνατόν να φανούν αμέσως λόγω της δυσκινησίας που χαρακτηρίζει την ύλη. Γι' αυτό αμέσως μετά την πτώση ο Θεός λέγει πως η Εύα από εδώ και στο εξής με πόνους «θα» γεννούσε τα παιδιά της, ο Αδάμ με ιδρώτα «θα» έβγαζε το ψωμί του, ο Κάιν «θα» σκότωνε τον Άβελ. Η μελλοντική εμφάνιση της πτώσεως και της καταστροφής είναι εμφανέστατη.²⁷

²⁶ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβής*, 25¹⁹⁻²⁰, σελ. 72 : « ..ἔτι καὶ τὴν αἴσθησιν λιχνοτέροις, ὥσπερ στερεὰ τροφή τοῖς ἔτι δεομένοις γάλακτος».

²⁷ Το προπατορικό αμάρτημα κατά την ορθόδοξη θεολογία είναι απλώς ένα κεντρικό τραγικό επεισόδιο μέσα στην ιστορία του ανθρώπου. Η μετέπειτα βυζαντινή θεολογία το αναπτύσσει διεξοδικώς γιατί δείχνει πολύ καθαρά την πτώση και την τραγωδία του ανθρώπου. Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική θεολογία Β' τόμος*, σελ. 203 : «Δεν δυσκολεύεται (ενν. ο βυζαντινός θεολόγος) να θεωρήσει το προπατορικό αμάρτημα ως κεντρικό γεγονός της ιστορίας, αλλά όχι το ίδιο το κέντρο της δημιουργίας και της απολύτρωσης. Απλούστατα η πτώση του ανθρώπου είναι μονάχα ένα κεντρικό επεισόδιο της ιστορίας της θείας οικονομίας και εξηγείται με τις παραπάνω προϋποθέσεις της δημιουργίας (τις έχει αναφέρει ο Ν. Ματσούκας στα προηγούμενα κεφάλαια του έργου) από το μη ον, και επομένως της αναγκαιότητας για μετοχή του η όντος στο ον, για να είναι και να υπάρχει ως ον», 204 : «Και δίχως το προπατορικό αμάρτημα υπήρχε η ίδια αναγκαιότητα να γίνει η τελειωτική πορεία, και φυσικά να πλησιάσει ο Θεός τον άνθρωπο. Γι' αυτό, ενώ οι ανατολικοί πατέρες δεν συζητούν τα κίνητρα της ενανθρώπισης (γιατί κατά τη θεολογία τους ήταν φανερά), έμμεσα προκύπτει πως η ενανθρώπιση ήταν ενέργεια του Θεού, ανεξάρτητη από το προπατορικό αμάρτημα. Είναι η πλήρωση της πορείας της θείας οικονομίας». Πρβλ. επίσης Γεωργίου Μαρτζέλου, *Το*

Αντιθέτως η αγγελική φύση (επειδή μετέχει μόνο στον νοητό κόσμο) μετά την πτώση της αμέσως έχασε τον αγιασμό – η αναφορά γίνεται σαφώς για τον εωσφόρο – και αμέσως κέρδισαν τον αγιασμό οι άγγελοι που παρέμειναν στο καλό. Και στους αγγέλους υπάρχει φυσικά η εξέλιξη, εφόσον μόνο ο άκτιστος τριαδικός Θεός είναι άτρεπτος και δεν εξελίσσεται, όμως δεν υπάρχει η εξέλιξη στο βαθμό που παρατηρείται σε εμάς²⁸ που έχουμε και την ύλη. Οι πρωτόπλαστοι έπρεπε α) να

προπατορικό αμάρτημα κατά την ορθόδοξη παράδοση, δημοσιευμένο στο *Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός, (μελετήματα δογματικής θεολογίας) Γ'*, εκδ. Π. Πουρναρά Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 28 : «Κατ' αυτή λοιπόν την ηθικοπνευματική πορεία από το «κατ' εικόνα» στο «καθ' ομοίωσιν» επισυνέβη κατά την ορθόδοξη παράδοση η πτώση του ανθρώπου, η οποία, καίτοι ανέτρεψε το αρχικό σχέδιο του Θεού και συνιστά οπωσδήποτε για τον άνθρωπο ένα τραγικό γεγονός, δεν αποτελεί γι' αυτήν παρά μόνο ένα επεισόδιο μέσα στην όλη ιστορία της Θείας Οικονομίας και τίποτε περισσότερο». Πρέπει να σημειώσουμε, στο παρόν σημείο, πως και ο Γ. Μαρτζέλος, όπως και ο Ν. Ματσούκας σύμφωνα με την προηγούμενη αναφορά μας, θεωρεί ως βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της διδασκαλίας των Βυζαντινών Πατέρων περί προπατορικού αμαρτήματος τη σχέση Θεού κόσμου. Μόνο «ο Θεός είναι κατά φύσιν άκτιστος, άτρεπτος και αθάνατος, ενώ ο κόσμος είναι κτιστός και τρεπτός, προελθών στο είναι "έξ ούκ όντων" διά των ενεργειών του Θεού. Ήδη η προέλευση του από το μη όν στο είναι συνιστά τροπή και αλλοίωση, πράγμα που τον κάνει να ρέπει διαρκώς στο μηδέν, απ' το οποίο προήλθε. Για το λόγο αυτό, προκειμένου να παραμείνει στο είναι, είναι αναγκαία η εξέρτηση του, από τη συνεκτική ενέργεια του Θεού. Διαφορετικά θα επιστρέψει και πάλι στο μηδέν και την ανυπαρξία»: Γεωργίου Μαρτζέλου, *Το προπατορικό αμάρτημα*, σελ. 21 – 22.

²⁸ Για τη δογματική επιστήμη, *εξέλιξη* έχουν όλα τα κτιστά όντα, καθώς *άτρεπτος*, δηλαδή αυτός που δεν υπόκειται σε εξέλιξη, είναι μόνο ο Τριαδικός Θεός. Όμως, επειδή μεταξύ των κτιστών όντων υπάρχουν διαβαθμίσεις, μπορούμε να πούμε πως οι άγγελοι και ο διάβολος είναι άτρεπτοι (στερεώθηκαν δηλαδή στο καλό ή στο κακό αντιστοίχως) σε σύγκριση με τον άνθρωπο, ο οποίος, προς το παρόν, τρέπεται πιο εύκολα από τα νοητά όντα. Μετά το θάνατο του, και το χωρισμό της ψυχής και του σώματος, και ο άνθρωπος τρέπεται πολύ πιο δύσκολα από τους ζωντανούς που έχουν ακόμα και το σώμα τους. Επομένως και ο άνθρωπος αλλά και οι άγγελοι σε σύγκριση με το Θεό υπόκεινται σε εξέλιξη και τροπή. Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσις άκριβής τής όρθοδόξου πίστεως* 41¹⁻², σελ. 98 : «Πάν γάρ γενητόν καί τρεπτόν έστιν». Ιωάννου Δαμασκηνού, *Κατά Μανιχαίων* 24²⁴⁻²⁶, σελ. 365 : «Τροπή γάρ έστι τὸ εκ τοῦ μη όντος εις τὸ εἶναι έλθειν. Όν δε τὸ εἶναι από τροπῆς ήρξατο, τρεπτά πάντως καί αλλοιωτά». Ιωάννου Δαμασκηνού, *Κατά Μανιχαίων*, 68⁴⁴⁻⁴⁶, σελ. 387 : « Τὸ άναρχον άτρεπτον, τροπή γάρ έστι τὸ μη πρότερον όντα ύστερον γενέσθαι. Όν δε τὸ εἶναι από τροπῆς, τρεπτά ειςι φύσει' ών δε εἶναι οὐκ από τροπῆς ήρξατο, άλλ' άναρχον, άτρεπτα φύσει». Ιωάννου Δαμασκηνού, *Κατά Μανιχαίων διάλογος* 31⁴²⁻⁴⁴, σελ. 370 : «Άγαθός οὐν ών ό Θεός καί άίδιος οὐχ ύπομένει τροπήν, άλλ' άεί άγαθός έστί καί, ά δέ ποιεί, άγαθά έστί». Ιωάννου Δαμασκηνού, *Κατά Μανιχαίων* 24²⁶⁻²⁸, σελ. 365 : «Τρεπτή οὐν οὔσα ή ύλη τῷ θείῳ προστάγματι

αποδεχτούν τα όρια της φύσης τους. Αυτό θα πει πως η ζωή είναι δώρο και δεν έχουμε το δικαίωμα επιλογής της, αν θα μας χαριστεί ή όχι και, β) έπρεπε να συνειδητοποιήσουν πως θα αποκτούσαν την πλήρη θεραπεία και τελείωση, αν έμεναν δεμένοι με το Θεό, μία μέρα, προοδευτικά – καθώς όλη η δημιουργία συνεχώς εξελίσσεται και προοδεύει – όταν η φύση τους θα είχε τελειωθεί, θα είχε γίνει καλή. Σε καμία περίπτωση αμέσως, όπως πίστεψαν.

Πράγματι ο άνθρωπος στη ζωή του έχει όρια, γιατί η δημιουργία είναι δώρο και πολύ λίγα πράγματα μπορεί να διαλέξει, ενώ για τα σημαντικότερα πράγματα της ζωής του δεν έχει περιθώριο της επιλογής. Για παράδειγμα δεν μπορεί να διαλέξει την εθνικότητα στην οποία ανήκει, το φύλο (άνδρας ή γυναίκα) το οποίο έχει, τους γονείς του, τα αδέρφια του, την οικογενειακή του καταγωγή του, τις συνθήκες στις οποίες θα μεγαλώσει και θα ανατραφεί. Ακόμα και τα παιδιά του δεν μπορεί να διαλέξει ο άνθρωπος, καθώς μονάχα συνεργεί στο να κάνει παιδιά. Σε πολύ μικρό βαθμό μπορεί να καθορίσει την προσωπικότητα και τον χαρακτήρα που θα αποκτήσουν τα παιδιά του όταν θα γεννηθούν ή αν θα είναι πλήρως υγιή. Ακόμα και αυτά που φαίνεται ότι μπορεί να διαλέξει ο άνθρωπος τελικά δεν είναι εξολοκλήρου στην κυριότητα του. Ενώ εκφράζει σε γόνιμη ηλικία την επιθυμία να ακολουθήσει ένα επάγγελμα, π.χ.

ζωούται και φθείρεται και πάλιν ζωούται, ώστε ουχί ή φθορά δημιουργεί γένεσιν, αλλά τὸ θεῖον πρόσταγμα ζωοῖ καὶ γενεσιουργεῖ». Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 26²⁻⁵, σελ. 75 : «Οὕτω μὲν οὖν τὴν νοητὴν οὐσίαν ὑπεστήσατο ὁ Θεὸς, ἀγγέλους φημί καὶ πάντα τὰ κατ' οὐρανὸν τάγματα, - ταῦτα γὰρ ἀριδῆλως νοεράς ἐστι καὶ ἀσωμάτου φύσεως. «ἀσωμάτου» δε φημί συγκρινομένης πρὸς τὴν τῆς ὕλης παχύτητα. Μόνον γὰρ ὄντως τὸ θεῖον ἄυλον τε καὶ ἀσώματον» Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 41²³⁻²⁴ σελ. 99 : « Χρὴ δε γινώσκειν, ὅτι καὶ οἱ ἄγγελοι λογικοὶ ὄντες αὐτεξούσιοι ὑπάρχουσι καὶ ὡς κτιστοὶ καὶ τρεπτοί». Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Κατὰ Μανιχαίων διάλογος* 24²⁴⁻²⁶, σελ. 365 : « Τροπὴ γὰρ ἐστὶ τὸ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἐλθεῖν ὡν δε τὸ εἶναι ἀπὸ τροπῆς ἤρξατο, τρεπτὰ πάντως καὶ ἀλλοιωτά» Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Κατὰ Μανιχαίων*, 68⁴⁴⁻⁴⁶, σελ. 387 : « Τὸ ἄναρχον ἄτρεπτον, τροπὴ γὰρ ἐστὶ τὸ μὴ πρότερον ὄντα ὕστερον γενέσθαι. Ὅν δε τὸ εἶναι ἀπὸ τροπῆς, τρεπτὰ εἰσι φύσει ὡν δε εἶναι οὐκ ἀπὸ τροπῆς ἤρξατο, ἀλλ' ἄναρχον, ἄτρεπτα φύσει». Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44, 184C : «Συνομολογεῖται γὰρ παντὴ τε καὶ πάντως τὴν μεν ἄκτιστον φύσιν καὶ ἄτρεπτον εἶναι καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχειν, τὴν δε κτιστὴν ἀδύνατον ἄνευ ἀλλοιώσεως συστήναι. Αὐτὴ γὰρ ἢ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι πάροδος κίνησις τι ἐστὶ καὶ ἀλλοίωσις τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι κατὰ τὸ θεῖον βούλημα μεθισταμένου»

αυτό του γιατρού, ακριβώς επειδή βρίσκεται μέσα στα όρια της κτιστής φύσης – τα οποία ποτέ δεν ξεπερνιούνται, όπως πίστεψαν λανθασμένα ο Αδάμ και η Εύα, αλλά ζωοποιούνται, αγιάζονται και τελειώνονται – μπορεί να έρθουν πολλοί παράγοντες που τελικά να εμποδίσουν την πραγματοποίηση του αρχικού του ονείρου : μια δική του φυσική ανεπάρκεια, ένα οικογενειακό οικονομικό πρόβλημα, ένας θάνατος στενού συγγενικού προσώπου σε κρίσιμη για τις σπουδές του στιγμή, τα οποία δύνανται πολύ εύκολα να σταματήσουν μία λαμπρή πορεία. Αυτό ακριβώς σημαίνει ότι ο άνθρωπος βρίσκεται μέσα στα όρια της κτιστής φύσεως του. Η ζωή του δημιουργημένου ανθρώπου προοδεύει, τελειώνεται, αγιάζεται, θεώνεται όμως πάντοτε παραμένει κτιστή, διατηρεί τα όρια της. Μπορεί να θεωθεί κατά χάρη και να γίνει άκτιστη κατά χάρη ποτέ όμως κατά φύση, δίπλα στην άκτιστη Αγία Τριάδα, η οποία από τη φύση της δεν έχει όρια, είναι αίδιος και μη πεπερασμένη.

Η διήγηση του προπατορικού αμαρτήματος καθώς μιλά τόσο γλαφυρά για τα όρια και την τραγικότητα του ανθρώπου, μπορεί και αυτή να αποτελέσει κάλλιστα θέμα διαθεματικότητας με τα μαθήματα των αρχαίων ελληνικών ή της έκθεσης. Οι μεγάλοι φιλόσοφοι της αρχαιότητας προσπάθησαν να τα όρια και τη ματαιότητα της της ανθρώπινης φύσης. Οι τραγωδίες των μεγάλων μας τραγικών που μιλούν τόσο γλαφυρά για την τραγωδία της ανθρώπινης φύσης, η σύλληψη του Πλάτωνα πως οι ψυχές έπεσαν από τον κόσμο των Ιδεών μέσα στα σώματα και αναμένουν τη στιγμή για να γυρίσουν κάποια μέρα στη φωτεινή παρτίδα, η ένδελεχεια του Αριστοτέλη που οδηγεί από τη βάση, τις πρώτες ουσίες, στην ακινησία του πρώτου *ἀκίνητου* κινούντος, η διδασκαλία του Πλωτίνου για το Έν ή του Πυθαγόρα για τους αριθμούς²⁹ ή τα Ομηρικά έπη, θέλουν από την πλευρά τους να εξηγήσουν και να σοφιστούν πάνω στα όρια της ανθρώπινης φύσης. Σε αυτόν τα διάλογο θρησκευτικών και φιλολογικών μαθημάτων τα Θρησκευτικά κατέχουν και πάλι μία υπεροχή. Η Παλαιά Διαθήκη όχι μόνο τονίζει έντονα την ματαιότητα (το περιώνυμο *ματαιότης ματαιότητων τὰ πάντα ματαιότης* μην ξεχνούμε πως είναι γραμμένο στο βιβλίο του *Ἐκκλησιαστή* της Π.Δ.³⁰) και τη θεραπεία της από την ενανθρώπιση του Κυρίου, αλλά το περιεχόμενο της είναι και παγκοσμίως γνωστό σε όλους τους λαούς της γης. Πολύ

²⁹ Νίκου Μαρτσούκα, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, σελ. 171 – 173, 199 – 201, 249 – 252, 117 – 119.

³⁰ Η περιβόητη αυτή έκφραση έχει ακριβώς εξής : «Ματαιότης ματαιότητων, εἶπεν ο ἔκκλησιαστής, ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότητης», *Ἐκκλησιαστής* 1, 2.

λίγοι γνωρίζουν σήμερα (εκτός βέβαια των ειδικών επιστημόνων) τους αριθμούς του Πυθαγόρα ή τις τρεις ανώτερες επιστήμες του Αριστοτέλη ή τον κόσμο των Ιδεών του Πλάτωνα. Δεν υπάρχει όμως άνθρωπος σε όλη τη γη που δεν γνωρίζει τον Αδάμ, την Εύα, τον κήπο Ανατολικά της Εδέμ, τον καρπό και το φίδι. Και σε αυτό το ζήτημα διαθεματικότητας, δηλαδή τα όρια και την τραγικότητα του ανθρώπου, τα Θρησκευτικά μπορούν να βγουν κερδισμένα, αρκεί να υπάρχει φυσικά λιπαρή θεολογική γνώση.

γ. Εκκλησία

Και το περιεχόμενο του όρου *εκκλησία* θα μπορούσε να γίνει λαμπρό αντικείμενο διαθεματικότητας με άλλα σχολικά μαθήματα. Ο λόγος είναι απλός. Η λειτουργική ζωή της εκκλησίας, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται η θεία λειτουργία, α) ενσωμάτωσε ζωντανά την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη και β) δεν σταμάτησε ποτέ να τελείται. Αντιθέτως η αρχαία τραγωδία που ενσωμάτωσε ζωντανά στοιχεία της αθηναϊκής δημοκρατίας και του κλασικού πολιτισμού, έπαψε να τελείται για μεγάλα χρονικά διαστήματα, με αποτέλεσμα σήμερα να παίζονται αρχαίες τραγωδίες μια δυο τρεις φορές το χρόνο, έντονα αλλαγμένες από την αρχαία τους μορφή,³¹ που ενδιαφέρουν ελάχιστους. Ο λαός δεν μετέχει σύσσωμος σ' αυτές όπως στην αρχαιότητα. Η θεία λειτουργία με όλη τη συναφή λειτουργική ζωή τελείται τουλάχιστον κάθε Κυριακή (σε πολλές ενορίες και μοναστήρια πολύ πιο συχνά) με πλήρη συμμετοχή όλου του λαού. Ακόμα και οι εκκλησιαστικά αδιάφοροι έχουν παρακολουθήσει κάποιες φορές στη ζωή τους τα μυστήρια της εκκλησίας, καθώς όλα περνούν από την εκκλησία (γέννηση, σαραντισμός, γάμος, θάνατος), αλλά και τα πάντα (οι πέτρες, τα άψυχα αντικείμενα, τα ζώα και τα φυτά) στην Εκκλησία αγιάζονται.³²

Είναι χαρακτηριστικό πως ένας από τους καλύτερους μεταφραστές και ερμηνευτές του Αριστοφάνη, ο Θρασύβουλος Σταύρου, γράφει τα εξής σε εισαγωγικό

³¹ Δεν υπάρχουν για παράδειγμα οι κοθόρνοι και τα προσωπεία των ηθοποιών του αρχαίου δράματος.

³² Νίκου Ματσούκα, *Το μέλλον της θεολογίας ως ανθρωπιστικής επιστήμης*, δημοσιευμένο στο *Μυστήριον ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων και ἄλλα μελετήματα*, Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 97' του ίδιου *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 181.

του σημείωμα για τη μετάφραση του στον Αριστοφάνη : «Τίποτα όμως δεν καταλαβαίνει ο σημερινός θεατής – αντίθετα προς τον σύγχρονο του Αριστοφάνη Αθηναίο – ούτε παίρνει μυρωδιά που βρίσκεται το αστείο, όταν ακούει να πειράζουν σύντομα, στα πεταχτά κάποιο άγνωστο γι’ αυτόν πρόσωπο της τότε Αθήνας, ένα Αντίμαχο, έναν Κλεώνυμο, έναν Αριφράδη, έναν Κλεισθένη, ένα Θέωρο, έναν Κλειγένη· ένας υπαινιγμός για τα τρωτά τους προκαλούσε άμεσα το γέλιο στους συγχρόνους τους που τους ήξεραν, αργότερα όμως κι αυτοί και πλήθος άλλοι, που μας λέει τα ονόματα τους ο Αριστοφάνης, εξαφανίστηκαν μέσα στην ομίχλη της λήθης».³³ Πράγματι τα μόνα ονόματα που γνωρίζουν σήμερα οι περισσότεροι Έλληνες με από τον κλασικό πολιτισμό είναι Σωκράτης, Πλάτων, Αριστοτέλης, χωρίς να ξέρει ο λαός κάποιο περιστατικό από τη ζωή του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

Προφανέστατα δεν συμβαίνει το ίδιο με την Αγία Γραφή και την κατοπινή βυζαντινή θεολογία. Και μόνο η λέξη Αδάμ είναι αρκετή για να καταλάβουν όλοι οι άνθρωποι, και όλοι οι μαθητές, ποιον εννοούμε. Οι λέξεις Αβραάμ, Σάρα, Ρεββέκα, παράδεισος, Γολγοθάς, 30 αργύρια – ακόμα και το νόμισμα της εποχής εκείνης – Σαμψών, Δαλιδά είναι γνωστά σε όλους, χωρίς να έχουν διαβάσει ποτέ την Παλαιά ή την Καινή Διαθήκη. Γνωστά επίσης είναι και πολλά περιστατικά από τη ζωή τους, τα οποία χρησιμοποιεί μέχρι σήμερα ο λαός, χωρίς να είναι επιστήμων μελετητής των βιβλικών χειρογράφων, για να δώσει πρακτικά παραδείγματα. Μία γυναίκα που τεκνοποιεί σε μεγάλη ηλικία, ταυτίζεται πολύ εύκολα συνειρμικά από τους σημερινούς ανθρώπους με τη *Σάρα*, ένα πρόσωπο που υπό κανονικές συνθήκες δεν υπήρχε λόγος να το γνωρίζει κάποιος. Μία ηθική εκτροπή, με τα *Σόδομα και τα Γόμορα*, δύο πόλεις που καταστράφηκαν πριν χιλιάδες χρόνια.

Όμως και πολλές εκφράσεις της Αγίας Γραφής είναι σήμερα διάσημες, χάρη στη συνεχή λειτουργική ζωή της εκκλησίας. Κατά τα γεγονότα που αναφέρονται στον προφήτη Ηλία, όταν οι ιερείς του Βάαλ παρακαλούσαν το Θεό τους να στείλει φωτιά και δεν υπήρχε καμία απόκριση, το βιβλικό κείμενο γράφει πως από τον ουρανό δεν ακουγόταν : *οὔτε φωνή, οὔτε ἀκρόασις*. Δεκάδες εκφράσεις όπως : «*σιγή ἰχθύος*», *ἀποθανέτω ἡ ψυχὴ μου μετὰ τῶν ἀλλοφύλων*, η τελευταία του Σαμψών, «*Ματαιότης*

³³ Θρασύβουλου Σταύρου, *Οι κωμωδίες του Αριστοφάνη* (Μετάφραση), Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", Ι. Δ. Κολλάρου και ΣΙΑΣ Α. Ε. 1991, σελ. 9 – 10.

ματαιοτήτων τὰ πάντα ματαιότης», που υπάρχει στο προοίμιο του Εκκλησιαστή³⁴, γίναμε «Σόδομα και Γόμορα», «φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ», τον πέρασε «γενιές δεκατέσσερις», «Ιώβια υπομονή», έμεινε «στήλη ἄλατος»³⁵, η πασίγνωστη έκφραση της νεκρώσιμης ακολουθίας «θρηνῶ καὶ ὀδύρομαι ὅταν ἐννοήσω τὸν θάνατον, καὶ ἴδω ἐν τοῖς τάφοις κειμένην τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ...»³⁶, κτλ. κτλ.», είναι πολύ γνωστές από τον λαό, ακόμα και από αυτούς που είναι απόφοιτοι του δημοτικού ή αναλφάβητοι, γιατί τις προσέλαβε και τις έσωσε ζωντανά η λατρεία της Εκκλησίας – τις έκανε ύμνο, κοντάκιο, πανηγύρι, λιτανεία, εικονογραφία, ψηφιδωτό –, η οποία δεν σταμάτησε ποτέ να τελείται, εδώ και δύο χιλιάδες χρόνια. Αν σταματούσε, θα είχαμε και εδώ το ίδιο πρόβλημα της διακοπής της αρχαίας τραγωδίας. Η αδιάκοπη θεία λειτουργία, όχι μόνο έσωσε τη ελληνική γλώσσα και τον ελληνισμό στα 400 χρόνια δουλείας – αυτό ακριβώς είναι το κρυφό σχολειό – αλλά και δίδαξε ζωντανά μέσω της λατρείας της, ολόκληρη τη δογματική διδασκαλία (οι πάντες γνωρίζουν σήμερα τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδος ή ότι ο Χριστός ήταν Θεάνθρωπος, ή ότι η Παναγία είναι Θεοτόκος). Αυτή η συνεχής παρουσία της ελληνικής γλώσσας από την Εκκλησία δεν είναι άμοιρη του θεολογικού της περιεχομένου, καθώς οι προαναφερθείσες σύγχρονες καθημερινές φράσεις του ελληνικού λαού έχουν καθαρά

³⁴ Οι θεολόγοι καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης μπορούν κάλλιστα να εκμεταλλευτούν την εν λόγω περιβόητη έκφραση (βλ. την 31^η υποσημείωση μας), καθώς είναι τόσο γνωστή, και να οικοδομήσουν τη διδασκαλία τους αλλά και το διάλογο τους με άλλα μαθήματα, σχετικά με τη ματαιότητα, τη θνητότητα, την τρεπτότητα και τη σχετικότητα αυτού του κόσμου. Στο σημείο αυτό γόνιμη και άκρως οικοδομητική θα είναι και η βοήθεια σύνολης της βυζαντινής θεολογίας, που με τη διδασκαλία της για το *κτιστό* και το *ἄκτιστο* και τη δημιουργία *ἐκ τοῦ μὴ ὄντος*, κάνει τόσο έντονα λόγο για τη ματαιότητα, τη θνητότητα, την τρεπτότητα και τη σχετικότητα αυτού του κόσμου.

³⁵ Από τη γνωστή βιβλική με τη γυναίκα του Λωτ αμέσως μετά την καταστροφή των Σοδόμων και των Γομόρρων, η οποία γύρισε και κοίταξε τις δύο πόλεις κατεστρεμμένες από το θειάφι και τη φωτιά που έριξε ο Θεός. Βλ. Γεν. 19, 25 – 26.

³⁶ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Μυστήριον ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων*, δημοσιευμένο στο συλλογικό τόμο *Μυστήριον ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων καὶ ἄλλα μελετήματα*, εκδ. Π. Πουρναρά Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 29 – 30. Και η εν λόγω πασίγνωστη έκφραση μπορεί να γίνει άριστη αφορμή για τον καθηγητή θεολόγο και να κάνει διάλογο με τους συναδέλφους του φιλόλογους και φιλοσόφους για τη ζωή και τα θάνατο, αλλά και να διδάξει με επάρκεια τα ιδιόμελα της νεκρώσιμης ακολουθίας που ακούγονται στην ορθόδοξη εκκλησία και παράδοση και είναι άρρηκτα δεμένα με τη δογματική διδασκαλία.

βιβλικό περιεχόμενο. Η ελληνική γλώσσα στο Βυζάντιο έντυσε τη δογματική διδασκαλία και δέθηκε λειτουργικά μαζί της.

Νομίζουμε πως και το παρόν σημείο είναι πρόσφορο για μία διαθεματική προσέγγιση του μαθήματος των Θρησκευτικών με το μάθημα της ελληνικής γλώσσας, καθώς η λειτουργική ζωή της εκκλησίας έσωσε τη γλώσσα στα 400 χρόνια δουλείας, της ιστορίας ή της Εισαγωγής στο Δίκαιο και της Αγωγής του πολίτη. Η προμετωπίδα του Συντάγματος μας, όπως και του μαρτυρικού εκείνου του 1827 στην Τροιζήνα : «Εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος», γράφτηκε ακριβώς γιατί η Εκκλησία έσωσε τη γλώσσα και τον ελληνικό τρόπο ζωής κατά τα 400 χρόνια σκλαβιάς μέχρι εκείνη τη μέρα της καταρτίσεως του πρώτου μαρτυρικού Συντάγματος. Αλλά και η ελληνική γλώσσα έχει να μάθει πολλά από τους θεολόγους καθώς η συνέχεια της γλώσσας των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, της κλασικής περιόδου, είναι η ελληνιστική κοινή των Ευαγγελίων, στα οποία βρίσκεται, με παραβολικό τρόπο διατυπωμένη, ολόκληρη η δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας.

Με τις τρεις προαναφερθείσες πτυχές *Δημιουργία, προπατορικό αμάρτημα και εκκλησία*, θελήσαμε απλώς να τονίσουμε πως τα όρια της ανθρώπινης φύσης και όλης της άλογης δημιουργίας μπορούν να αποτελέσουν σπουδαία αντικείμενα διαθεματικότητας, καθώς η εκκλησία φρόντισε όχι μόνο να αφήσει γραπτά κείμενα, που μιλούν καθαρά για την αποκάλυψη του Τριαδικού Θεού στην ιστορία, αλλά και να τα ενσωματώσει ζωντανά στη λατρεία της. Αρχαία ελληνικά, Νέα ελληνικά, Έκθεση, Ιστορία, το μάθημα της Φιλοσοφίας, μπορούν άριστα διαλεχθούν με το μάθημα των Θρησκευτικών. Με αυτόν τον τρόπο οι θεολόγοι καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης όχι μόνο θα σώσουν τον ελληνικό πολιτισμό, τον οποίο μεταφέρουν αναμφισβήτητα τα πολύτιμα βιβλικά κείμενα, αλλά και θα διδάξουν άριστα το θεολογικό δόγμα οργανικά δεμένο με τη λειτουργική ζωή της εκκλησίας μας, συμβάλλοντας με το έργο τους, μέσα στο σχολείο, στην καλλιέργεια της γνώσεως, του διαλόγου, της παιδείας και του πολιτισμού.